

१८१ अगस्त्यो मैत्रावरुणिः।अश्विनौ। त्रिष्टुप्।

कदु प्रेष्टाविषां रयीणामध्वर्यन्ता यदुन्निनीथो अपाम्।

अयं वां यज्ञो अकृत प्रशस्तिं वसुधिती अवितारा जनानाम्॥ १.१८१.०१

कत्- कदा। प्रेष्ठौ- प्रियतमौ। अध्वर्यन्ता- ध्वररहितकर्म परिगच्छन्तौ। इषाम्- सदेष्टाः।
रयीणाम्- दानयोग्यसंपदः। अपाम्- चित्ताधारशक्तीः। उन्नीथः- ऊर्ध्वं प्रापयथः। वसुधिती-
चित्तवृत्तिस्तम्भस्य धातारौ। वसु स्तम्भे। जनानां अवितारा- जनरक्षकौ भवन्ताविति। प्रशस्तिम्-
भवतोः स्तुतिम्। अयम्- इदम्। वां यज्ञः- भवदुपासनम्। अकृत- करोति॥१॥

आ वामश्वासः शुचयः पयस्पा वातरंहसो दिव्यासो अत्याः।

मनोजुवो वृषणो वीतपृष्ठा एह स्वराजो अश्विना वहन्तु॥ १.१८१.०२

शुचयः- परिशुद्धाः। पयस्पाः- उदकपातारः। मूलशक्तिधारानुभवसंपन्नाः। वातरंहसः- वायुवेगाः।
दिव्यासः- दिव्याः। अत्याः- अतनशीलाः। मनोजुवः- मनोवेगाः। वृषणः- वर्षकाः। वीतपृष्ठाः-
कान्तपृष्ठाः। स्वराजः- स्वयं दीप्तिमन्तः। वाम्- युवयोः। अश्वासः- तुरगोपलक्षितप्राणाः। इह-
अत्र। अश्विना- प्राणेशौ भवन्तौ। आ वहन्तु॥२॥

आ वां रथोऽवनिर्न प्रवत्वान्सुप्रवन्धुरः सुविताय गम्याः।

वृष्णाः स्थातारा मनसो जवीयानहम्पूर्वो यजतो धिष्या यः॥ १.१८१.०३

अवनिर्न- भूमिरिव। प्रवत्वान्- विस्तृतः। सुप्रवन्धुरः- शोभनपुरोभागः। वृष्णाः- वर्षकः। मनसो
जवीयान्- मनसो वेगवत्तरः। अहंपूर्वः- उत्साहयुक्तः। यः। सः। वाम्- युवयोः। रथः- ऋताख्यो
रथो लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकः। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। यजतः- पूज्यः सन्।

स्थातारा- तदधिष्ठातारौ । धिषण्या- धीगतावश्विनौ । सुविताय- अस्मदनुग्रहार्थम् । आ गम्याः-
अत्र प्रापयतु ॥३॥

इहेह॑ जा॒ता सम॑वावशीतामरे॒पसा॑ त॒न्वा॒३ नाम॑भिः स्वैः ।

जिष्णु॑र्वा॒मन्यः सु॑म॒खस्य॑ सू॒रिर्दिवो॑ अ॒न्यः सु॒भगः पु॒त्र ऊ॒हे ॥ १.१८१.०४

इहेह- अस्मिन्नस्मिन् । प्रत्युपासकशरीरे इति भावः । जाता- आविर्भूतौ । अरेपसा- अदोषौ ।
तन्वा- रूपेण । स्वैः नामभिः- स्वयशोभिः । समवावशीताम्- श्वासप्रश्वासौ कामयेथाम् ।
सुमखस्य- अस्य शोभनयज्ञस्य प्राणायामाख्यस्य मध्ये । जिष्णुः- प्राणेशनशीलः । अन्यः-
द्वयोरेकः । सूरिः- सूर्यः । सूर्यनाडीशनशक्तिभूतः सूर्यानुलोमो वा । दिवः- नभः । अन्यः- इतरः ।
सुभगः पुत्रः- सौभाग्यवान् सूनुः सोमः । ऊहे- प्राणं वहति । चन्द्रनाडीशनशक्तिश्चन्द्रानुलोमो
वा ॥४॥

प्र वा॑ नि॒चेरुः क॑कुहो वशाँ॑ अनु॑ पि॒शङ्गरूपः॑ स॒दनानि॑ गम्याः ।

हरी॑ अ॒न्यस्य॑ पी॒पय॑न्त॒ वाजैर्म॑था रजा॑स्यश्विना॒ वि घोषैः॑ ॥ १.१८१.०५

वाम्- युवयोर्मध्ये एकस्य । ककुहः- उच्छ्रितः । पिशङ्गरूपः- तेजोमयः । निचेरुः- नितरां
चरणशीलः । रथः- गतिप्रतीकः । वशान् अनु- चित्तवशीकरणमनुसृत्य चित्तम् । सदनानि-
अध्यात्मसाधनभूमिकाः । प्र- प्रकर्षेण । गम्याः- गमयतु । सूर्यानुलोमः सूर्यभेदनं वायम् । अथवा
चित्तप्रसादनहेतुभूतोऽयं रेचकः । अन्यस्य- युवयोरन्यस्य । हरी- आकर्षणभूतप्राणाः । वाजैः-
गतिभिः । घोषैः- मन्त्रैश्च । मथ्ना- हृदयमथनेन च । रजांसि- साधनभूमिकाः । पीपयन्त-
आप्याययन्ति । चन्द्रानुलोमश्चन्द्रभेदनं वायम् । अथवा चित्तधारणाहेतुभूतपूरकोयम् ॥५॥

प्र वां शरद्वान्वृषभो न निष्ठाट् पूर्वीरिषश्चरति मध्व इष्णन्।

एवैरन्यस्य पीपयन्त वाजैर्वेषन्तीरूर्ध्वा नद्यो न आगुः ॥ १.१८१.०६

वाम्- युवयोरेकः । शरद्वान्- शारदचन्द्रः । वृषभः । न- इव । निष्ठाट्- शत्रुसहनशीलः । मध्वः- सोमरससंबन्धिनीः । पूर्वीः- प्राचीनाः । इषः- एषणाः । इष्णन्- कामयन् । चरति । अयं चन्द्रानुलोमः । अन्यस्य- सूर्याख्यस्य । एवैः- कामयन्तीभिः । वाजैः- गतिभिः । पीपयन्त- साधकाः स्वानेवाप्याययन्ति । वेषन्तीः- व्याप्तास्ता गतयः । ऊर्ध्वा नद्यो न- उन्नता आप इव । मूलशक्तिधारा इव । आगुः- आगच्छन्ति । अयं सूर्यानुलोमः । ॥६॥

असर्जि वां स्थविरा वेधसा गीर्बाळहे अश्विना त्रेधा क्षरन्ती।

उपस्तुताववतं नाधमानं यामन्नयामञ्छृणुतं हवं मे ॥ १.१८१.०७

वेधसा- मेधाविनौ । अश्विना- प्राणापानगतीशनाधिदेवते । वाम्- युवयोरर्थं युवयोः सरणसमये पूरकरेचकसमये । गीः- मन्त्रः । असर्जि- सृष्टः । बाळहे- धारणे च कुम्भके चेति भावः । गीः- मन्त्रः । असर्जि- सृष्टः । त्रेधा क्षरन्ती- मन्त्रस्त्रिधा पूरककुम्भकरेचकभेदेन प्रवहति । यामन्नयामन्- वातस्य गतागतौ प्राणायामे । नाधमानम्- अध्यात्मवृद्धिं याचमानम् । मे- मम । हवम्- मन्त्रमयमाह्वानम् । उपस्तुतौ- मन्त्रस्तुतौ सन्तौ । शृणुतम् ॥७॥

उत स्या वां रुशतो वप्ससो गीस्त्रिबर्हिषि सदसि पिन्वते नृन्।

वृषा वां मेघो वृषणा पीपाय गोर्न सेके मनुषो दशस्यन् ॥ १.१८१.०८

उत- अपि च । वाम्- युवयोः । रुशतो वप्ससः- दीप्तिमद्रूपसंबन्धिनी । गीः- वाक् मन्त्रो वा । त्रिबर्हिषि सदसि- पूरककुम्भकरेचकभेदेन भूमिकात्रययुक्तसदने । नृन्- उपासकान् । पिन्वते-

आप्याययति । वृषणा- वर्षकौ । वाम्- युवयोः । वृषा- वर्षकभूता गतिः । गोः- उदकस्य । सेके-
वृष्टौ । मेघो न- मेघ इव । मनुषः- मनुष्यार्थम् । दशस्यन्- दास्यन् । पीपाय- आप्याययति ॥८॥

युवां पूषेवाश्विना पुरंधिरग्निमुषां न जरते हविष्मान् ।

हुवे यद्वा वरिवस्या गृणानो विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १.१८१.०९

अश्विनौ- प्राणेशौ । पूषेव- पोषकः सूर्य इव स्थितौ । आत्मसूर्यस्य मार्गोप्यात्मसूर्यवदस्तीति भावः ।
पुरन्धिः- बहुप्रज्ञायुक्तधीसंपन्नः । हविष्मान्- ध्यानभावनादिहव्ययुक्त उपासकः । अग्निम्-
सर्वभूतहितक्रतुम् । उषाम्- ज्ञानोदयदेवताम् । न- इव । युवां जरते- युवामपि स्तौति । वाम्-
युवाम् । वरिवस्या- परिचर्यया । गृणानः- स्तुवन् । हुवे- आह्वयामि । अग्निः
सर्वलोकहितरत्युद्भूतसङ्कल्पः । अश्विनौ प्राणापानेशनशीलौ पूरकरेचकौ । उषाः कुम्भकम् । सूर्यः
कुम्भकान्तस्थचेतनानुभवः । एतेषामैक्यं वदत्ययं मन्त्रः ॥९॥